

De Groote Oorlog

UITGAVE VAN DE WESTERN FRONT ASSOCIATION NEDERLAND

1914-1918

THE WESTERN FRONT
ASSOCIATION
Nederland

Jaargang 32 nummer 1
Maart 2026

La Force Noire,
Les Tirailleurs Sénégalais

Liller Kriegszeitung

De eerste oorlogsmaanden van
Franz van Hötzenhof Conrad

Interview met Charles van Dam

De eerste vlammerwerperaanval
in Malancourt, 26 februari 1915

De cavalerieaanval op
High Wood, 14 juli 1916

Recycling van
Noord-Amerikaanse meelzakken

THE WESTERN FRONT
ASSOCIATION
Nederland

De Groote Oorlog

is een uitgave van de Western Front Association Nederland
en verschijnt tweemaal per jaar.

Redactieadres:

Marius van Leeuwen
Dahlialaan 33, 2111 ZM Aerdenhout
E-mail: mariusvanleeuwen2@gmail.com
Telefoon: 0654 625 634

Redactie:

Marius van Leeuwen, hoofredacteur; Wim de Kort,
eindredacteur en Mathieu Willemsen, redacteur

Medewerkers aan dit nummer:

Jan Brouwer, Bas de Groot, Annelien van Kempen,
Henk Kruitwagen, Marius van Leeuwen, Bart Metselaar
Tonie van Marle, Maarten Otte, Robin D'Arcy Shillcock,
Peter Vervaat, Mathieu Willemsen en Eric Wils

Vormgeving:

Marius van Leeuwen, Aerdenhout

Drukwerk:

Drukkerij Veldhuis Media, Meppel

Omslag:

Senegalese soldaten die als infanterist dienden bij de Franse
Tirailleurs Sénégalais werden gefotografeerd met behulp
van een nieuw kleurenprocedé dat gebruikmaakte van
gekleurde aardappelzetmeel-korrels. Ham, Somme 1917.
Foto Fernand Cuville, Collectie Museum Albert Kahn
Parijs. Zie pagina 14

Illustraties:

De redactie heeft geprobeerd rechthebbenden op
copyright te bereiken. Mocht er desondanks toch een
opname zonder voorkennis zijn afgedrukt, dan verzoeken
wij u contact op te nemen met de redactie.

Niets uit deze uitgave mag zonder schriftelijke
toestemming van de redactie worden overgenomen.
Artikelen in dit blad geven uitsluitend de opvatting van de
auteur weer.

De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden
stukken niet op te nemen, te bekorten en/of te redigeren.
De Groote Oorlog is het verenigingsblad van de Western
Front Association Nederland en heeft als doel iedereen met
belangstelling voor de Eerste Wereldoorlog te voorzien
van gerichte informatie. Tevens wil het als nieuwsbron en
opinievormer bijdragen aan de 'éducation permanente'
over de Eerste Wereldoorlog.

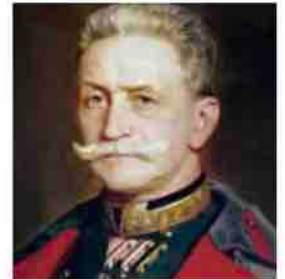
© De Groote Oorlog 2026

Aanmelden als lid van de WFA Nederland of als abonnee
op De Groote Oorlog kan bij de secretaris:

Jan Brouwer
Formosa 11, 2721 KN Zoetermeer
M +31 0611398429
e-mail: secretariaat@wfanederland.nl
www.wfanederland.nl

Inhoud

- 3** Jan Brouwer
De WFA waait richting
de Opaalkust
- 14** Eric Wils
La Force Noire
Les Tirailleurs Sénégalais
- 23** Bas de Groot
De Liller Kriegszeitung
- 28** Henk kruitwagen
De eerste oorlogsmaanden van
een rampzalig genie,
Franz Conrad von Hötzendorf
- 38** Mathieu Willemsen
Interview met Charles van Dam
- 40** Peter Vervaat
Laatste reis van de Baron Gautsch
- 46** Marius van Leeuwen
Een museum over drie oorlogen
1870-1945
- 50** Maarten Otte
De eerste vlammenwerperaanval
in Malancourt, 26 februari 1915
- 58** Bart Metselaar
De cavalerieaanval op High Wood,
14 juli 1916
- 64** Annelien van Kempen
Recycling van Noord-Amerikaanse
meelzakken
- 74** Robin D'Arcy Shillcock
Siemen Dijkstra, WO1 illustrator
- 79** Marius van Leeuwen
Boekrecensie Een vluchtige vrede
- 80** Tonie van Marle
Poilu en Pickelhaube 4
August Stramm, Sturmangriff

Recycling van Noord-Amerikaanse meelzakken

Trench art uit bezet België in de Eerste Wereldoorlog

De levensmiddelenbevoorrading van de Belgische bevolking tijdens de Duitse bezetting in 1914/18 kwam deels uit Noord-Amerika. Via de haven van Rotterdam werden vrachten Amerikaans en Canadees broodmeel naar België getransporteerd. Ze werden afgeleverd bij Belgische bakkerijen, die de zakken meel leegden en brood bakten. De geleegde, fraai bedrukte zakken trokken de aandacht van het publiek. Het leidde enerzijds tot het verzamelen van lege zakken, anderzijds tot creatief hergebruik door schoolmeisjes, jonge vrouwen en kunstenaars. De gerecyclede zakken trokken duizenden toeschouwers en kopers tijdens liefdadigheidstentoonstellingen door heel België in 1915/16; na de Wapenstilstand raakten de 'versierde zakken' in vergetelheid.

Door Annelien van Kempen

Overslag zakken meel van SS Batiscaan in de Maashaven Rotterdam, 1915.

Op 14 juni 2025 maakte mijn lezing in De Meern over de versierde meelzakken in WO I bij de aanwezige WFA-leden een golf van verbazing los over dit totaal onbekende aspect van de Eerste Wereldoorlog. Op mijn beurt verbaasde ik me over de reacties, want een nieuw historisch gegeven over de Grote Oorlog had ik niet verwacht te brengen. Daarna realiseerde ik me het onderzoek naar de versierde meelzakken ruim acht jaar geleden te zijn gestart vanuit dezelfde verbazing: 'waarom weet ik hier niets van?'.

De kennismaking met een 'geborduurde meelzak van WO I' in 2018 in het Textile Research Centre in Leiden leidde tot mijn wens andere exemplaren te zien, hun context te kennen.

Geborduurde Canadese meelzak,
collectie Textile Research Centre in Leiden.

De versierde meelzakken bleken echter onbekend, of onbemind, en voornamelijk beschreven als 'bloemzak (of *sac de farine* of *flour sack*) uit de Grote Oorlog'.

Op Zakkenreis

Kwantitatief onderzoek bleek de sleutel om toegang te krijgen tot meer informatie. Een eerste, korte lijst van musea met collecties, gepubliceerd via mijn website 'Versierde Meelzakken in WO I' en via sociale media, had aanzuigende werking. Publieke en private collecties maakten zich bekend en stelden zich open voor onderzoek. Toen volgde de opzet van een classificatiesysteem gebaseerd op de karakteristieken van de zakken, gebruikmakend van kwantitatief gereedschap: een database met filters en sorteropties: het Register van Meelzakken. Ik ging op zakkenreis naar België en de VS en dook in museumdepots, archieven en bibliotheken. Daardoor kwam ik op het spoor van duizend geborduurde en beschilderde zakken en hun geschiedenis.

Het resultaat is een database met een twintigtal Belgische, een tiental Amerikaanse, enkele Canadese en een Nederlandse publieke collectie. Gegevens van particuliere collecties zijn toegevoegd. Zo is kennis verzameld over vijfhonderd items in België, zeshonderditems in VS.¹

Fotografie van versierde meelzakken door Annelien van Kempen en conservator Marcus Eckhardt in de Herbert Hoover Presidential Library Museum.

Josephine Bates White, van de Woman's Section van de CRB, hijst in New York de vlag op SS Hannah voor vertrek naar Rotterdam, januari 1915.

Reizen van de zakken

Een voorbeeld van alle logistieke facetten van de versierde meelzakken is het reisverhaal van een serie van zeven bloemzakken uit de staat Kansas, VS, naar de provincie Limburg in België en terug: retour Kansas-Limburg in zeven etappes.

1) Kansas – New York, november, december 1914

In november en december 1914 zamelde het Kansas Belgian Relief Fund in Topeka, VS, geld in voor de bevolking in bezet België. Het comité kocht hiermee meel in zakken bij lokale maalderijen tot een

totale waarde van \$400.000. Per spoor ging de lading naar de haven van New York, ongeveer 150 treinwagons vol met circa 50.000 barrels meel, het equivalent van circa 200.000 zakken meel.

2) New York – Rotterdam, januari 1915

Op 5 januari 1915 vertrok stoomschip Hannah volgeladen met de zakken bloem van Kansas uit de haven van New York. Het schip werd uitgezwaaid door honderden mensen.

3) Rotterdam – Belgisch Limburg, januari, februari 1915

Op 27 januari 1915 meerde SS Hannah aan in de Maashaven in Rotterdam. De overslag van de lading in binnenvaartschepen voor doorvoer naar de provincies in België startte onmiddellijk. De schepen voeren vaste routes naar de Belgische steden en dorpen.

4) Belgisch Limburg, 1915

Aangekomen in Belgisch Limburg zijn de zakken geleegd bij de bakkers. Vrouwenorganisaties, weeshuizen en scholen verkregen lege zakken ten behoeve van hun liefdadige werken voor oorlogsgetroffenen. Handwerksters legden zich toe op het versieren van Kansas' bloemzakken, onder meer in Bilzen, Hasselt, Hoeselt, Lommel en Neerpelt.

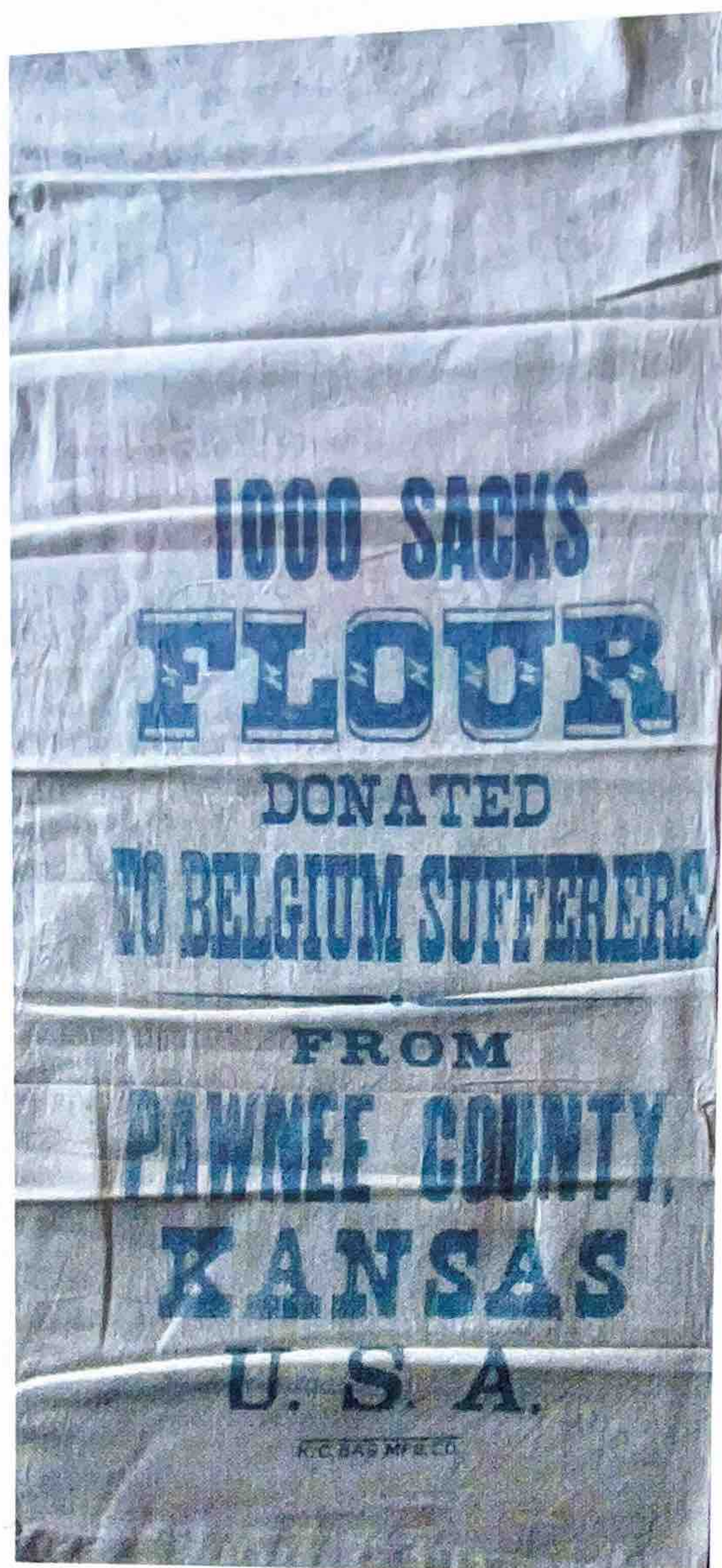
5. Brussel - Rotterdam – Londen – New York, najaar 1915

Limburgse borduurwerken op Kansas zakken zijn in het najaar 1915 als geschenk gegeven aan CRB-gedelegeerden, die ze afleverden in Brussel. De zeven zakken waren afkomstig van verschillende maalterijen en zijn bewerkt door: Caroline Gielen, 27 jaar, Angèle Veltkamp, 17 jaar, het weeshuis in Hoeselt, het weeshuis St. Jozef van de Zusters van de Voorzienigheid in Hoeselt, Gabriëlle Tournier, 17 jaar, Maria Moonen en Madame Jeanne Noots-Slegten, 61 jaar.

Van Brussel reisden de zakken via het CRB-kantoor in Rotterdam, naar dat in Londen en vervolgens naar New York.

6. New York – Topeka, Kansas, januari, februari 1916

In februari 1916 arriveerden de versierde meelzakken bij het Kansas Belgian Relief Fund in Topeka. Op 6 februari verscheen een artikel in The Topeka Daily Capital onder de kop 'Belgian Children Embroider Flour Sacks from Kansas', de meelzakken werden direct voor het publiek tentoongesteld in een winkeltalage in het centrum van de stad. Daarna gingen ze over naar het State Historical Building in Topeka om te worden bewaard 'als blijvend aandenken aan de grote Europese oorlog en het aandeel van Kansas in de hulpverlening

Originele Kansas meelzak uit Pawnee County, 1914.

aan de Belgen'.

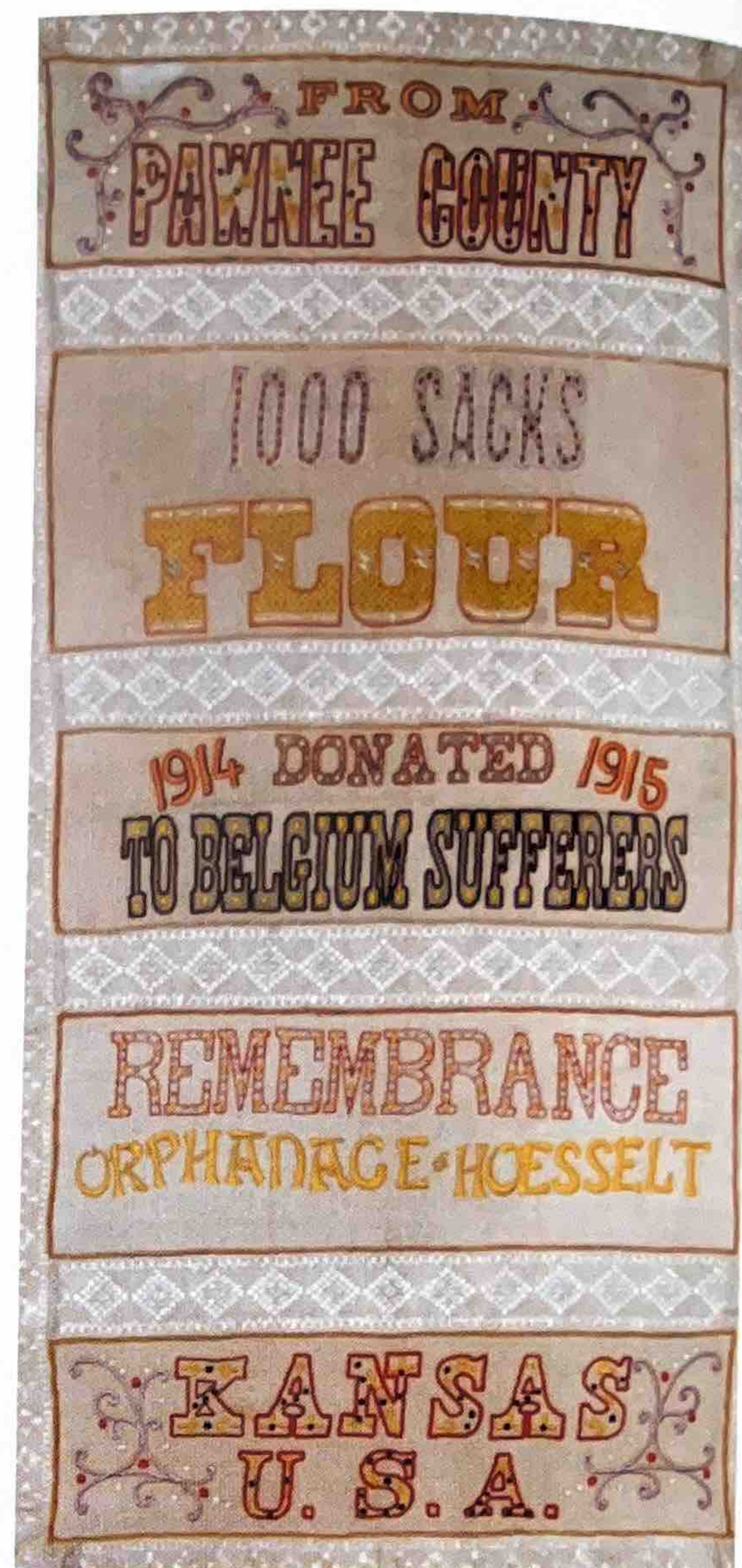
7. Topeka, Kansas, 2026

Tegenwoordig bevinden de zeven versierde meelzakken zich in het *Kansas History Museum* van de *Kansas Historical Society*. De Historical Society kreeg destijds de meelzakken geschonken van het *Kansas Belgian Relief Fund*.²

Trench art

In dit reisverhaal lijkt de oorlog maar beperkt door te schemeren. Dat is de paradox van de versierde meelzakken: in de kleurrijke katoenen zakken, hergebruikt, getransformeerd, versierd, zitten wel degelijk het gewapend conflict en de wanhoop van de bezetting verpakt. De zakken schuren en verpakken tegenstrijdigheden.

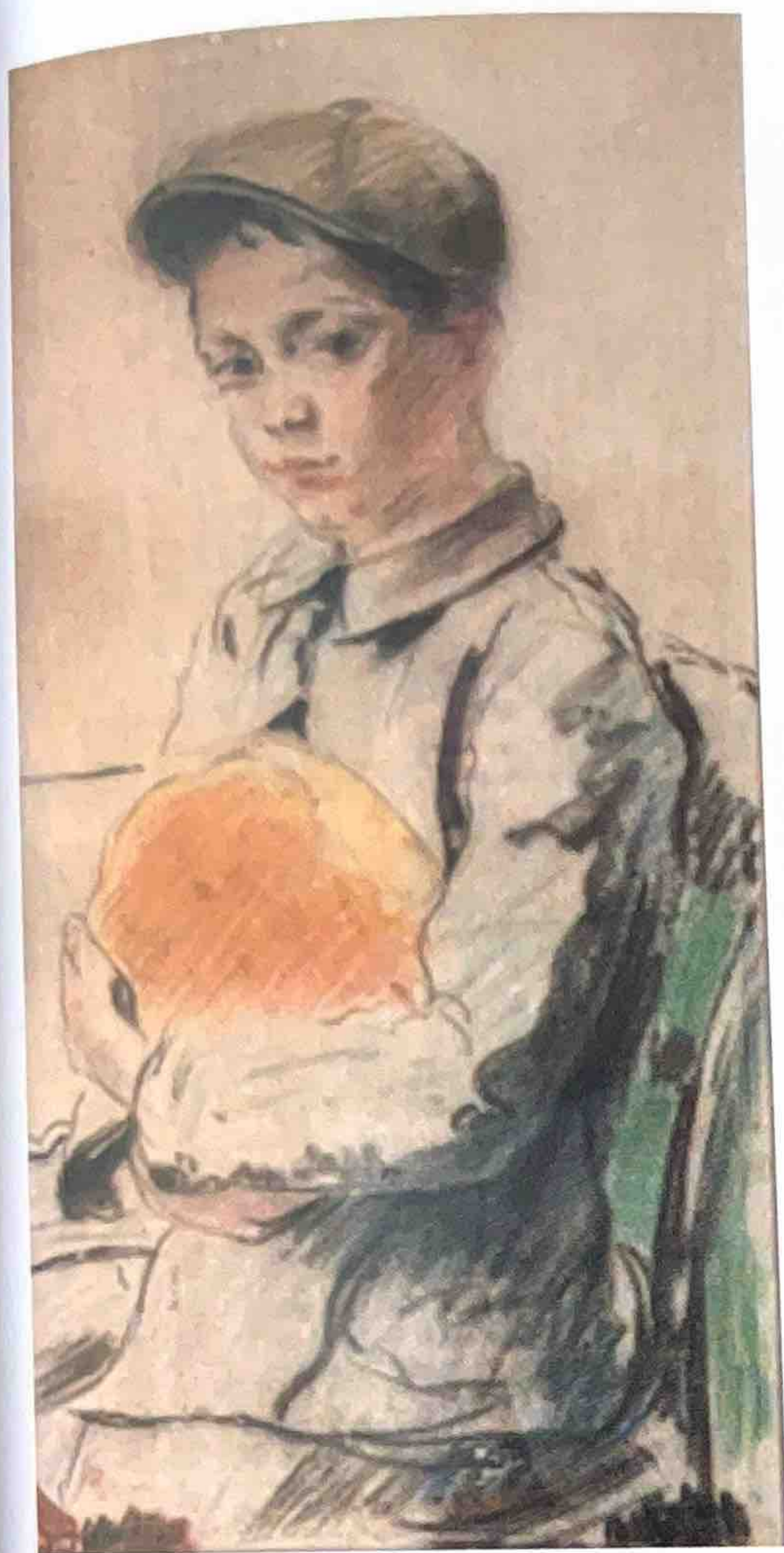
Als *trench art*, loopgravenkunst, herbergen de zakken de spanning van het conflict. Het zijn 'items gemaakt door burgers, rechtstreeks uit materiaal dat in tijd en plaats wordt geassocieerd met de gevolgen van gewapend conflict'.³ De zakken zijn verfraaid met Belgische dankbaarheidsbetuigingen voor Amerika maar bewaren tevens herinneringen aan voedseltekorten en honger van de bevolking in bezet België.

Eenzelfde meelzak, versierd door handwerksters van het weeshuis in Hoeselt, provincie Limburg, 1915.

Beschilde meelzak, Belgische infanterist door Gérard Rasse, 1915, in Amerikaanse privécollectie.

Beschildeerde meelzak, jongen met brood door Paul Petit, 1915, in Amerikaanse privécollectie.

Voedselvoorziening

Gewapende conflicten verstoren de voedselvoorziening van mensen en dieren. Vernielingen van oogsten en agrarische gronden, mobilisatie van boeren, hun zonen en werknemers, beslagleggingen, handelsblokkades, het voeden van honderdduizenden vluchtelingen en soldaten veroorzaken crises. Het thuisfront –vrouwen, kinderen, oude mensen– ervaart schaarste en stijgende prijzen in eerste levensbehoeften. De agrarische productie en importen dalen tegenover een toenemende en ongebalanceerde vraag naar etenswaren door burgers, ontheemden en het militaire front.⁴

Voedselproductie en levensmiddelenbevoorrading vormen het strijdtoneel van machtspolitiek vanuit financiële en commerciële belangen. De wereldbevolking opgedeeld in naties van allianties en vijanden, wordt zich pijnlijk bewust van agrarische monoculturen en de daarbij behorende eenzijdige logistieke voorzieningen.⁵

Levensmiddelen voor bezet België

De bevolking van bezet België leefde onder het juk van de Duitse bezetter en een handelsblokkade van Groot-Brittannië.

Beschildeerde meelzak door Léonard De Buck, 1915, in Amerikaanse privécollectie.

De Britse blokkade van Belgische havens en gesloten grenzen maakten de gebruikelijke import van broodgraan onmogelijk. Al jaren voor de oorlog importeerde België 80% van haar tarwebehoefte. Door inzet van het in Brussel opgerichte *Comité de Secours et d'Alimentation* (CNSA) ontstond in Londen diplomatiek overleg met neutrale landen. Het leidde tot de vorming van een *Commission for Relief in Belgium* (CRB) die toestemming kreeg van de Britse en Duitse autoriteiten voor overzeese levensmiddelenbevoorrading van bezet België via de haven van Rotterdam. Zowel het CNSA, geleid door de Belgische industrieel Ernest Solvay en de bankier Emile Francqui, als de CRB, geleid door de Amerikaanse mijningenieur Hoover, waren particuliere organisaties. De CRB opende kantoren in Rotterdam, Brussel en New York, het hoofdkantoor zetelde in Londen. Met het benodigde improvisatievermogen in de heersende crisissituatie, stationeerde de CRB Amerikaanse studenten die in Engeland studeerden als vrijwillige toezichthouders op de levensmiddelenbevoorrading in bezet België.

Financiering

CNSA en de CRB startten de inkoop van goederen met leningen van particulieren en bedrijven, zoals Solvay; van banken via Francqui; buitenlandse tegoeden van de Belgische overheid; het Londense

CRB-hoofdkantoor verkreeg een lening van de Britse regering.

Vandaar groeide de financiering uit tot een complex systeem van leningen, schuldvereffeningen, garanties en subsidies tussen de geallieerde landen België, Frankrijk⁶ en Engeland.

Het was in 1914 ondenkbaar dat de overheid van een neutraal land, zoals de VS, meefinancierde aan de voedselhulp voor bezet België, een land in oorlog. Zelfs was er kritiek op de oproep van de CRB aan het Amerikaanse publiek om geld in te zamelen voor het CRB. Toen de VS in april 1917 de oorlog verklaarde aan Duitsland was de situatie volledig veranderd. Vanaf toen financierde de Amerikaanse overheid via leningen de voedselimporten naar België.

De Rotterdamse haven was de plaats waar CRB/CNSA met oceanstomers levensmiddelen en kleding aanvoerde en overlaadde in binnenvaartschepen voor het vervoer naar België.

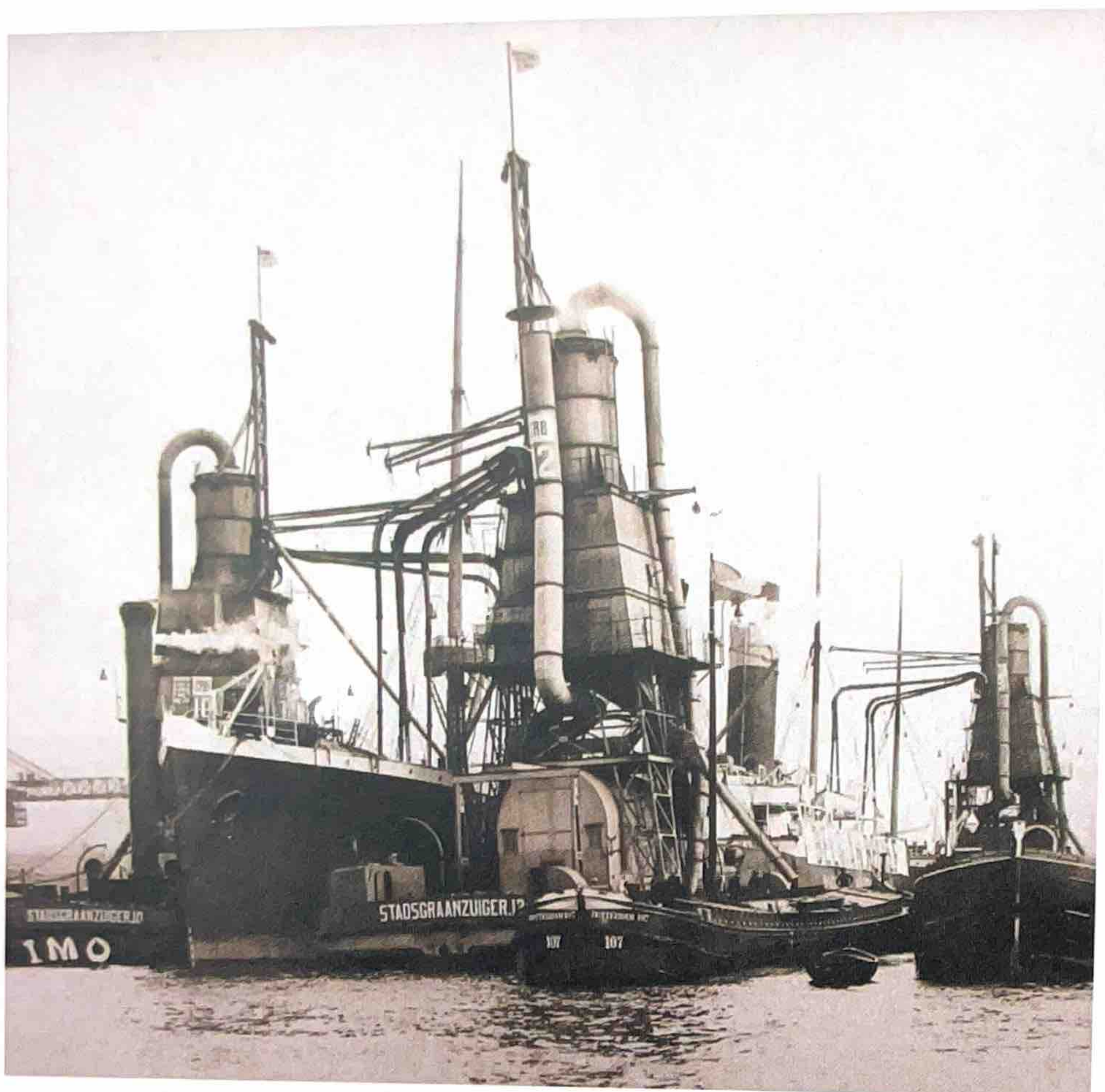
Van half november 1914 tot half november 1915 kwamen 186 volledige scheepsladingen en 308 gedeeltelijke scheepsladingen aan.⁷

Graan en bloem

Voor de oorlog uitbraak in augustus 1914 was de import van granen in bulk gemeengoed in België. Via de haven van Antwerpen kwamen de volgeladen oceanstomers uit Argentinië en Noord-Amerika. Graanzuigers laadden het graan over voor transport naar de maalderijen in het binnenland.

Overslag zakken meel van SS Great City in de Maashaven Rotterdam, 1915.

Overslag van graan met Antwerpse stadsgraanzuigers in de Maashaven Rotterdam, 1916.

Ook de CRB kocht uit efficiëntie overwegingen zoveel mogelijk graan in, dat in bulk met elevatoren en graanzuigers in Rotterdam werd overgeslagen en afgeleverd voor bemaling bij Belgische maalderijen.

Toch werd bij de start van de levensmiddelenbevoorrading via de Rotterdamse haven mede gekozen voor de inefficiëntie en kostenverhoging van het importeren van meel in zakken uit Canada en de VS. De publiciteitscampagne in de VS in november 1914 leidde tot de inzameling van zakken meel voor *Belgian Relief* door de bevolking en fungeerde als publieke druk op de Britse regering om de voedselimporten naar België toe te staan. Naar schatting zijn vierenhalf miljoen zakken meel voor de Belgen overgeslagen via de Rotterdamse haven in de periode november 1914-april 1915. Een derde deel van het meel in zakken was wereldwijd geschonken door particulieren, twee derde deel was aangekocht door CRB/CNSA. Pikant detail was dat 15% gekocht werd van de Britten, die sinds het begin van de oorlog over een grote voorraad Canadees meel beschikten.

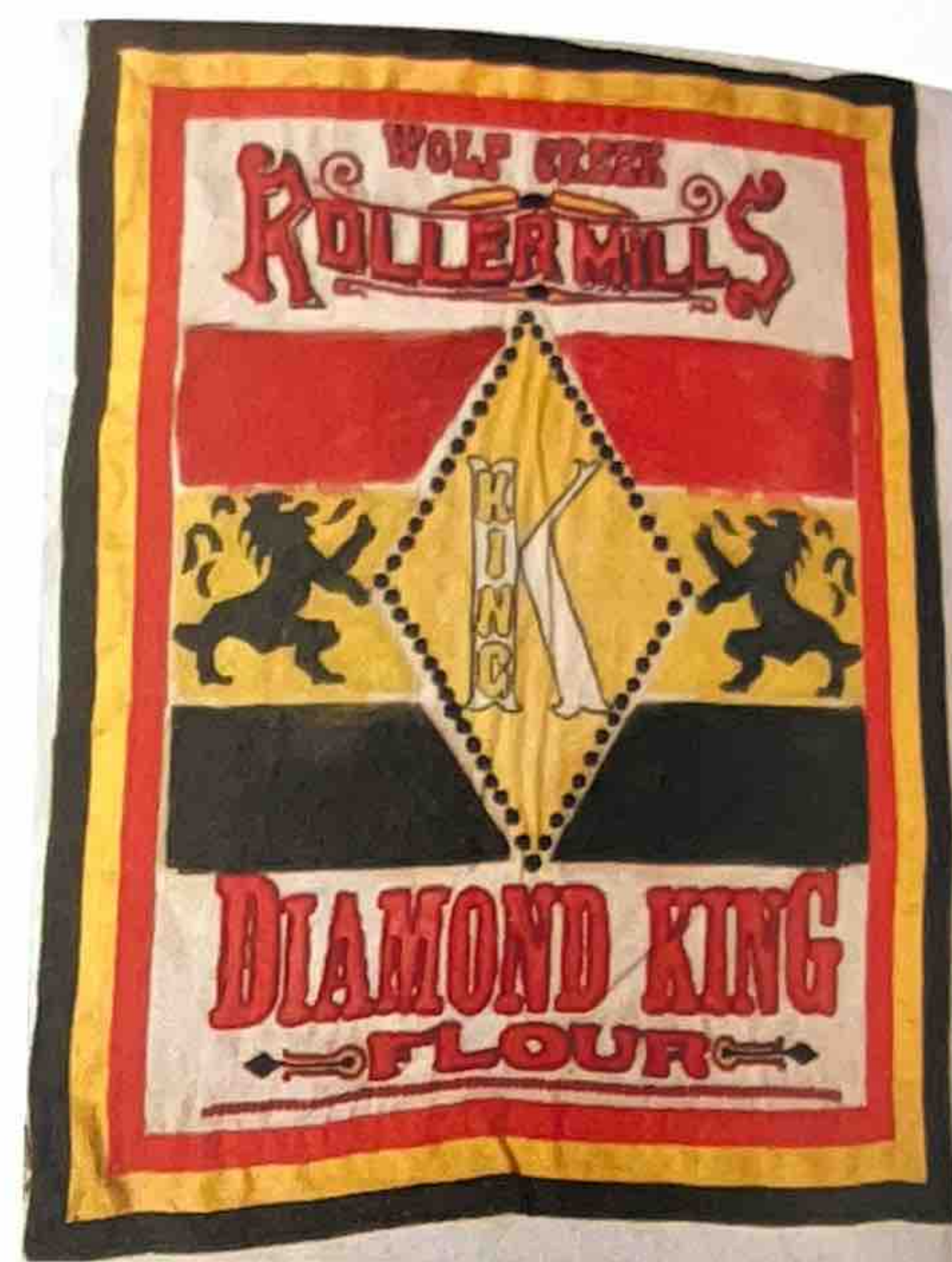
Gerecyclede zakken

De recycling van de geleegde zakken is voornamelijk ter hand genomen in het

jaar 1915 door en onder leiding van de gegoede Belgische burgerij, door vrouwen, meisjes en kunstenaars. Opdracht voor de versiering was dat deze 'een gedacht van dezen tijd zal bevatten'. De wredeheden van de inval van het Duitse leger, de vernielingen en de bezetting van het land gepaard gaande met de beknutting van hun vrijheid lagen de Belgische bewerkers van de zakken vers in het geheugen. In georganiseerd verband wisten de makers hun sterk levend patriottisme om te zetten in heroïsche beelden en symbolen. Het stelde hen in staat om zowel hun liefdadige plicht te vervullen als vaderlandse propaganda te bedrijven.⁸ De censuur van de Duitse bezetter en de blokkerende houding van de Britse zeevatte leidde tot de innige verbinding van Belgisch patriottisme met Amerikaanse symbolen. Een enkel individueel geval met Canadese symbolen vormde de uitzondering op de regel.

Kleding

De Amerikanen gaven rondom het Belgische hergebruik van de meelzakken blijk van groot opportunisme. In november 1914 kozen zij katoenen zakken als verpakking voor het meel, omdat de noodlijdende Amerikaanse katoenindustrie daar profijt van had én de degelijke

Versierde meelzak door Henriette Sturbelle uit Elsene, 1915, collectie HILA.

Geborduurde meelzak uit Zoutleeuw herdenkt de gevechten aan de Getelinie, 1915, Warren Gregory collectie, HILA.

katoenen zakken door de Belgische huisvrouw konden worden hergebruikt voor onderkleding en huishoudtextiel. Ze positioneerden hun keuze aan het Amerikaanse publiek als win-win situatie: zij schonken voedsel én kleding. In België is de Amerikaanse suggestie opgevolgd om kleding van de zakken te maken. Kinderen gingen er trots mee op de foto.

Een jaar later was er geld nodig voor kleding in bezet België, wat reden was de strategie om te gooien. Het Belgische hergebruik van zakken werd gemarginaliseerd, het was juist het argument om te tonen aan het Amerikaanse publiek hoe slecht het gesteld was met de kleding van Belgische kinderen.

Geborduurd zakje met initiaal 'A' van de Belgische koning Albert I, 1915, collectie HHPLM.

Belgische kleding gemaakt van Amerikaanse en Canadese meelzakken in 1915 en 1916.

Een CRB-vertegenwoordiger bracht de Amerikaanse president Wilson in Washington Belgische geschenken, waaronder versierde meelzakken. Hij gebruikte de publiciteit die hij kreeg om Amerikanen op te roepen geld te schenken voor kleding voor de Belgen. 'He told the President clothing was now the greatest need of the Belgians. He described how flour bags, with holes cut for the head and arms, were being used as shirts by many children'.⁹

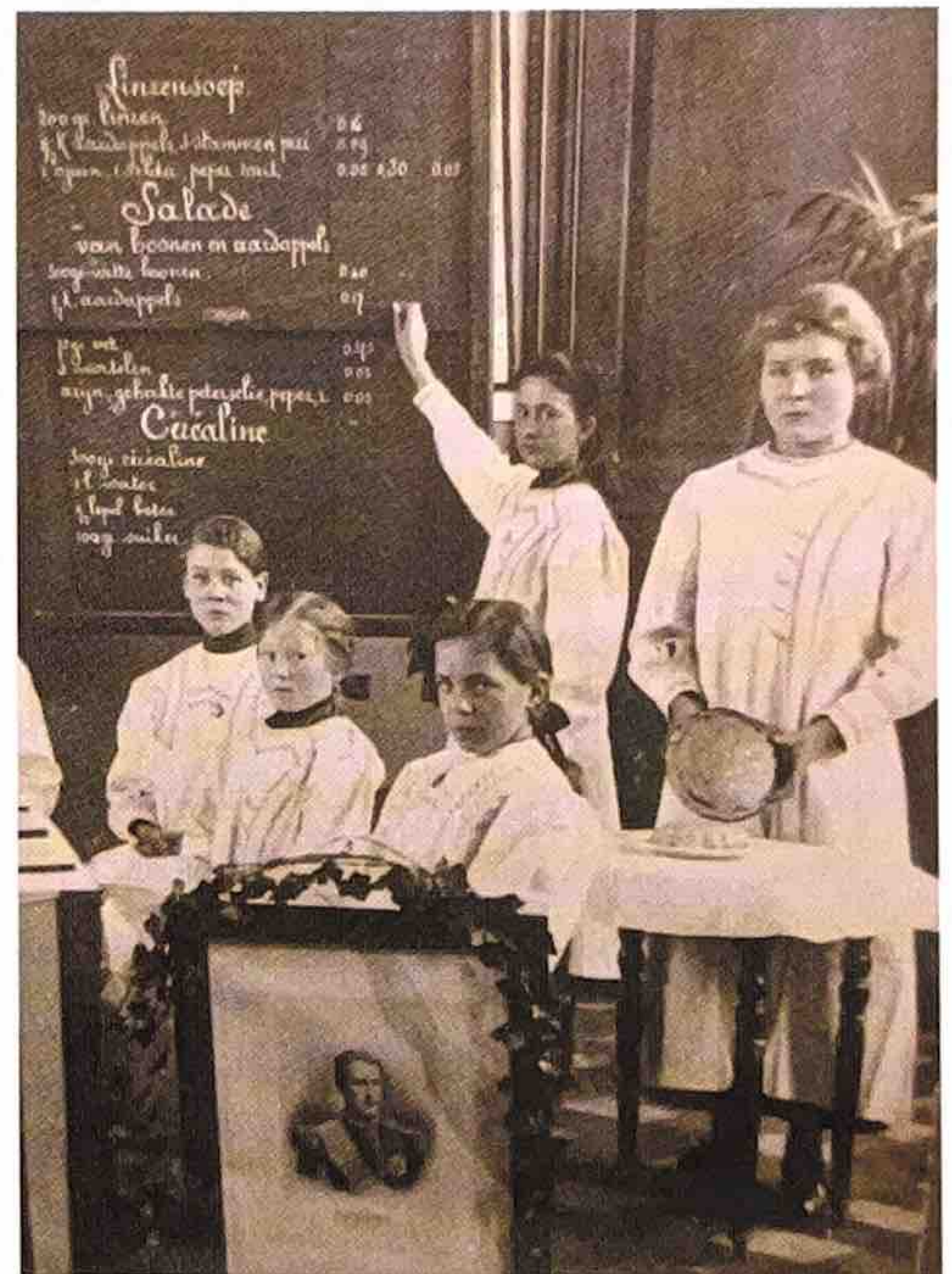
Handwerk

De geborduurde bloemzak 'Koene Held' is bewaard gebleven in een particuliere verzameling in Oppuurs, België. De voorstelling is van een stervende Belgische soldaat in uniform uit het begin van de oorlog, een engel met lauwerkrans en Belgische vlag buigt zich naar hem toe. Klimopbladeren versieren de rand en

omhullen schilden van de geallieerde landen, bovenaan prijkt het Amerikaanse schild en de jaartallen 1914-1916. De tekst luidt 'Koene Held Sterf Getroost! Amerika Zorgt Voor Gade En Kroost'. Een bevreemdend borduurwerk met troostrijk woord en beeld voor een man die zijn leven op het slagveld verliest, terwijl hij zich bekommert of zijn vrouw en kinderen wel verzorgd achterblijven. De oorlog begon in 1914, het borduurwerk was klaar in 1916.

Klassenprojecten

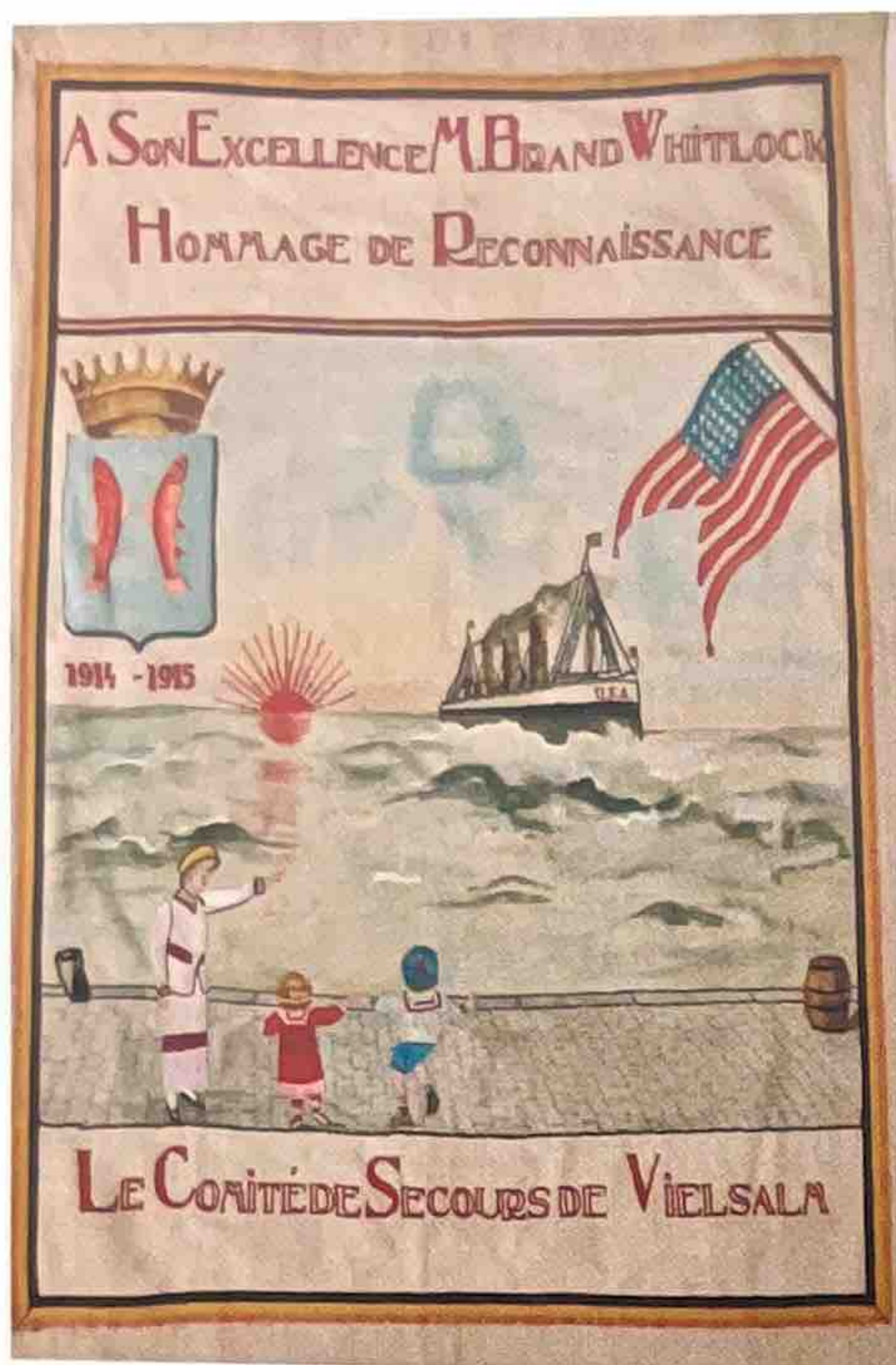
Tegelijkertijd zijn er in de twee zogenaamde Hoovercollecties in de VS versierde meelzakken bewaard, waarvan het merendeel in grote series als klassenprojecten is gemaakt door meisjesberoepsscholen in Brussel. Een meisjesschool in Anderlecht werkte

Schoolmeisjes in Bertem, Belgisch Brabant, collectie HILA.

Versierde meelzak uit Oppuurs, 1916, Belgische privécollectie.

Versierde meelzak uit Vielsalm, provincie Luxemburg, 1915, collectie HILA

in het najaar van 1915 aan een soort 'industriële productie' van versierde meelzakken bestemd om naar Amerika te sturen. Het leidde tot handwerkjes als goedenacht etuis, toilettafjes, tafel- en wandkleedjes voorzien van bloemenpatronen met opschriften 'Merci, Grateful, Dank, Remerciements'. De originele Amerikaanse en Canadese bedrukkingen op de zakken fungeerden als borduurpatronen. Essentieel was de toevoeging van patriottische elementen en symbolen: de Belgische vlag en de kleuren zwart, geel, rood, de Amerikaanse vlag en de kleuren rood, wit, blauw. Ook de initialen AE van koning Albert en koningin Elisabeth sieren de handwerken.

Tussendoor klonk kritiek op het wekenlang vaderlandslievend handwerken. Schoolmeisjes klaagden over saaie lessen, een moeder keurde het versieren van de bloemzakken af.

Elvire Heeren (Antwerpen 14-02-1900) schreef in april 1915 aan haar nichtje: 'Liefste Germaine, Sedert omtrent 14 dagen hebben wij in de school den ganschen dag handwerk mogen doen dat zal opgezonden worden naar Amerika, de kooper welke er het meest voor biedt ontvangt het werkje, de opbrengst daarvan wordt omgezet in eetwaren en wordt aan de armen van onze stad uitgedeeld. ...' Elvire vervolgde: 'Als wij weer in de school terug keeren, wordt al het handwerk uitgesteld, dus hebben weer geen les, ma permeteert er maar over dat wij nu nog onzen kostelijken tijd in zulke voden moeten steken.'¹⁰

Beschilderde meelzak, Belgische cavalierist door Gustave Flasschoen, 1915, in Amerikaanse privécollectie.

Kunstenaars

De meelzakken met beschrijvingen vallen op door de makers, het waren Belgische schilders van naam of zijn het later geworden.

Het voeden van kinderen staat centraal in de afbeeldingen: van babyportretten tot tevreden schoolkinderen met broden en boterhammen; vrouwen in eigen interieur bereiden een maaltijd of verzorgen naaiwerk. Er zijn allegorieën van de voedselbevoorrading: Vrouwe Belgica ontvangt bundels graanhalm van Vrouwe Columbia of deze geeft een Belgische baby de borst.

Ruïnes, moedige soldaten en escapisme (alsof alles bij hetzelfde is gebleven), behoren ook tot de iconografie op de beschilderde meelzakken, evenals betekenisvolle symbolen van bloemen en planten.

Tentoonstellingen

De motivatie voor het Belgische hergebruik was in beginsel dat retoursturen naar de VS van versierde meelzakken met dankbetuigingen voor Amerika geld zou genereren voor nieuwe bevoorradingen. Het retourneren bleek echter praktisch niet uitvoerbaar vanwege de Duitse bezetting. De charitatieve initiatieven verlegden zich daarom naar eigen land. De versierde zakken brachten geld op als oorlogssouvenirs ten behoeve van de zorg voor oorlogswezen,

Detail van het borduurwerk door Auguste Bruyninckx - Van Campenhout, Brussel, 1915, collectie HILA.

krijgsgevangenen, armlastige kunstenaars en andere door oorlog en bezetting getroffen medeburgers. In heel België zijn verkooptentoonstellingen gehouden van de versierde meelzakken ten behoeve van het goede doel. De Duitse bezetter tolereerde dit. Slechts eenmaal is ingegrepen in Antwerpen omdat de geschilderde voorstelling van het Belgische koningspaar aan het oorlogsfront de Duitsers te vaderlandslievend voor kwam.

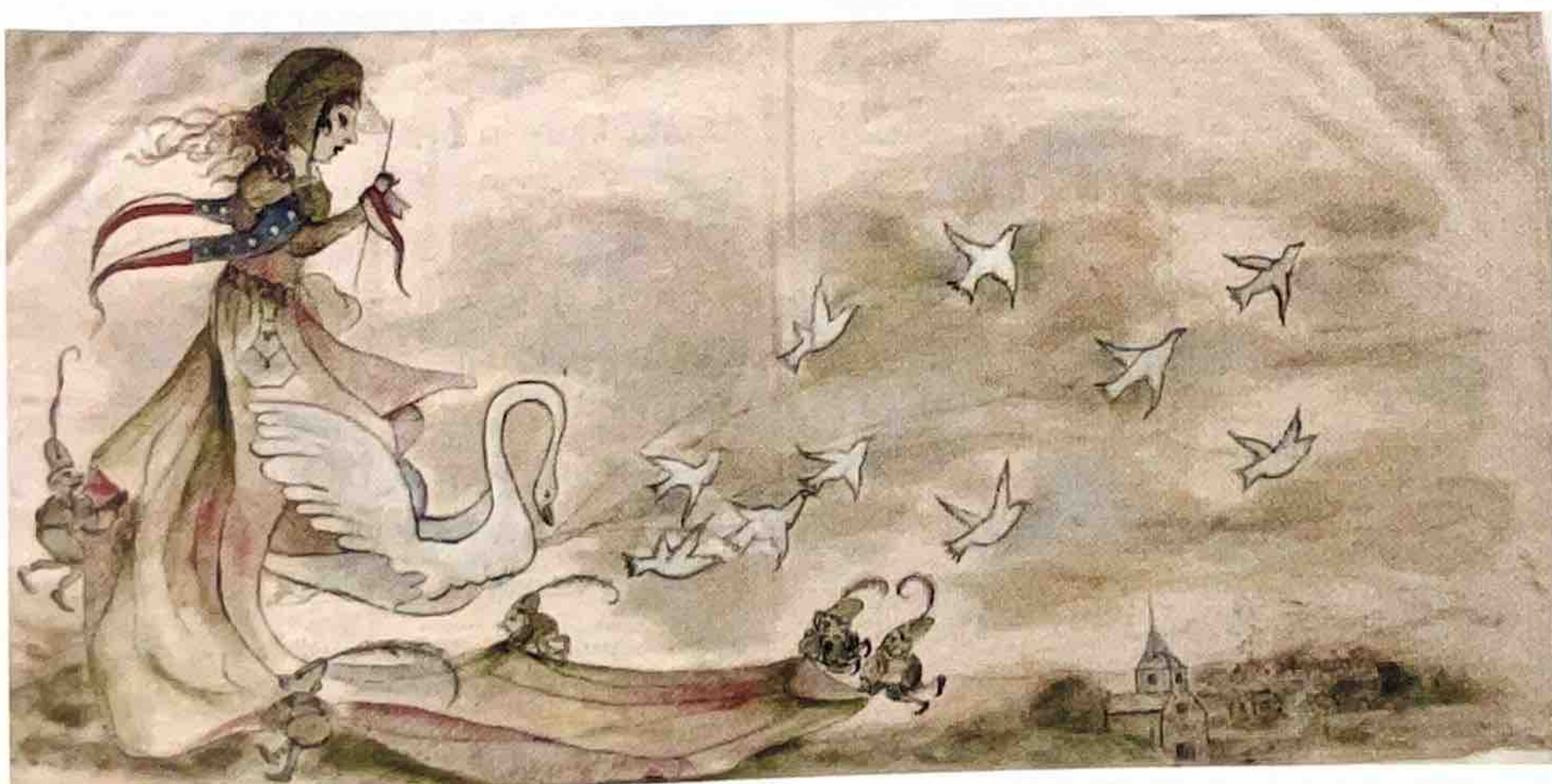
Alice Gugenheim-Aaron

Het oorlogsdagboek van de Belgische Alice Gugenheim-Aaron is bewaard gebleven in de VS. Zij runde in voorjaar en zomer 1915 een winkel in originele, onbewerkte en versierde meelzakken in het centrum van Brussel. Zij schreef in haar dagboek dat het idee van de Amerikaanse bloemzakken waarvoor zij haar steun aan het Nationaal Comité voor Hulp (CNSA) had aangeboden, haar in staat had gesteld de prachtige winkel op de Anspachlaan op te zetten, waardoor zij dankzij het werk van haarzelf en haar twee dochters gedurende zes maanden het huishouden zelf kon bekostigen.¹¹

Alice Gugenheim-Aaron en haar man Raphaël waren voor de oorlog de eigenaren van het voornamelijk warenhuis 'Les Magasins Raphaël' in Charleroi. Duitse beschietingen verwoestten op 22 augustus 1914 honderden gebouwen in het centrum van Charleroi en het warenhuis ging in

Bladzijde in Alice Gugenheim's oorlogsdagboek, aquarel door M. Collette, 1916.

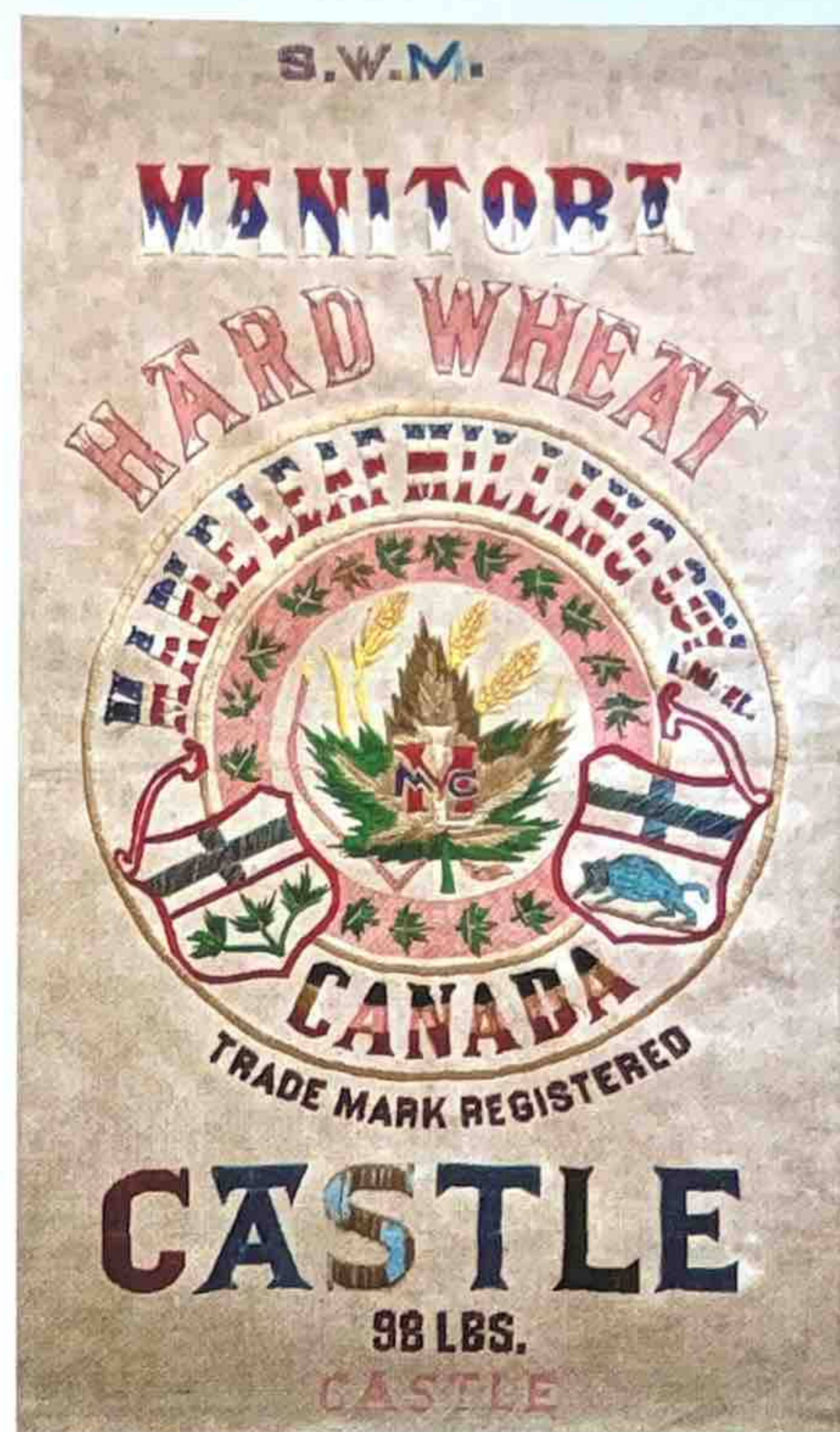
Het sprookje van de Amerikaanse voedselhulp op beschilderde meelzak 'Flour, Canada's Gift', collectie HHPLM.

vlammen op. De familie Gugenheim vluchtte naar Brussel. De ondernemingslust van Alice, ervaren in de verkoop van textielwaren, bracht haar op het idee de winkel in versierde meelzakken te openen. Temeer daar zij nog kon beschikken over gespaard gebleven voorraden borduurgaren

uit het oude warenhuis. Het verkoopssucces van de winkel leidde echter tot wrevel.

Belgische bureaucratie

Getriggerd door het enthousiasme van het Belgische publiek richtte het CNSA

Geborduurde Canadese meelzak, 1915, collectie auteur.

een eigen *Comité de Vente des Sacs d'Amérique* ('Komiteit voor Verkoop van Zakken uit Amerika') op. Het ultieme doel van het comité was de opbrengst van de zakkenverkoop ten goede te laten komen aan het Werk voor de Belgische Oorlogswezen. Het comité wenste te beschikken over alle in België bij de bakkers gelegde zakken, zodat ze deze konden laten schoonmaken – vrees bestond voor schade door muizen en meelwormen – en dat werkloze vrouwen de zakken met fabrieksmerken zouden borduren. De zakken bedrukt met 'inscripties' wilde het comité vooral bewaren omdat deze later veel geld zouden opbrengen als oorlogssouvenirs. Om aan de hoogste prijs te komen zou het comité een monopolie over de zakken voeren om concurrentie uit te sluiten. Het monopolie van de zakkenverkoop voor het Werk van de Oorlogswezen betekende dat andere liefdadigheidswerken het verbod kregen gebruik te maken van de Amerikaanse zakken.

Een doorn in het oog van het comité was ook Madame Gugenheim. Zij handelde kennelijk niet meer in opdracht van het CNSA, maar als ervaren ondernemster in textielbewerkingen was zij zelfstandig voortgegaan. Tot grote ergernis van de voorzitter van het comité die schreef: 'Deze centralisatie lijkt des te noodzakelijker omdat handelaren, en met name mevrouw Gugenheim, voormalig

bedrijfsleider van de winkel aan de Boulevard Anspach, die nu voor eigen rekening handelt, interessante zakken laat kopen via tussenpersonen binnen de lokale komiteiten en deze zakken gebruikt om ons Werk te beconcurreren.¹²

Het beleid van het CNSA-zakkencomité bleek weinig realistisch en onhaalbaar. Bovendien nam het de spontaniteit weg waarmee het verzamelen en versieren van de zakken begonnen was.

Mythe

De versierde meelzakken zijn in honderd jaar geschiedschrijving steeds meer geromantiseerd. Ze zijn mythisch neergezet als door meisjes handen in dankbaarheid voor voedselhulp geborduurde zakken, geschenk gegeven aan de Amerikaan Herbert Hoover, die de CRB leidde en later de 31^e president van de VS werd. Ze symboliseerden een geslaagde humanitaire, Amerikaanse, interventie waardoor tien miljoen mensen in België en Noord-Frankrijk gered zijn van hongersnood in '14-'18.

De resultaten van mijn zakkenonderzoek nemen de mythe weg. Versierde meelzakken zijn *trench art*, gevuld met tegenstrijdigheden.

1. Bewaarde meelzakken werken mee aan het ophouden van de schijn van een geslaagde voedselhulp, volledig geschonken door (burgers van) Amerika. De propaganda over de levensmiddelenbevoorrading van bezet België is steeds zo sterk geweest dat tot op de dag van vandaag de werkelijkheid maar moeilijk doordringt.

Immers, over het geheel gezien faalde de hulpverlening voor bezet België in voedselhulp, lokale voedselproductie en distributie. De invoer van voedingsmiddelen heeft maximaal 25% van de noden gedekt; in 1915 hielp het de prijzen te beheersen; de jaren 1916-1918 heeft er hongersnood geheerst.¹³ Slechts enkele procenten van de levensmiddeleninvoer zijn gedoneerd door 'Amerika'.

2. De meelzakken zijn versierd in 1915, toen er schaarste was aan voeding, nog geen hongersnood. De Belgische makers van de versieringen op de zakken waren in het algemeen welgesteld. Zij hadden baat bij de levensmiddelenbevoorrading, maar waren zeker van hun dagelijkse maaltijden, de meisjes volgden onderwijs. De bedankingen op de zakken zijn dus geen noodkreten, maar weloverwogen en beleefde waarderingen voor genomen acties. In plaats van een snelle bedankbrief te schrijven is op creatieve wijze gekozen voor upcycling van de katoenen meelzakken. Dit bewijs van erkenning was tijdrovend, want steek voor steek vastgelegd, maar de versierde meelzakken zijn daardoor wel als persoonlijke artefacten bewaard gebleven.

3. De meelzakken zijn in 1914/15 op twee continenten ingezet voor hetzelfde 'charitatieve' doel – bevoorrading en propaganda voor de bezette Belgische bevolking. Maar op beide continenten bleken de zakken inefficiënt. De Amerikaanse en Canadese zakken meel waren te kleine hoeveelheden levensmiddelen en gaven in 1914

problemen in de handling.

Het voornemen van de Belgen om de versierde meelzakken naar de VS te verschepen – vol enthousiasme aangekondigd in 1915 – heeft pas na de Wapenstilstand plaats gevonden, met uitzondering van een enkele zending die tussentijds als bedanking naar Amerika werd gestuurd of meegenomen, zoals de zeven Kansasmeelzakken en de geschenken voor president Wilson. De zakken zijn vanaf 1920 in de VS verkocht, weggegeven en overgebleven items zijn na 1924 in archieven opgeborgen in de *Hoover Institution Library Archives, Palo Alto, Ca., (HILA)*. In 1962 is dit archief met versierde meelzakken overgedragen aan de *Herbert Hoover Presidential Library Museum, West Branch, Iowa, (HHPLM)*.

Na de oorlog

In België zijn de beschilderde meelzakken direct na de oorlog in de uitverkoop gegaan. De tentoonstelling werd gekwalificeerd als cultureel evenement, omdat de zakken geen meesterwerken waren: het doek van de zakken was immers ongeschikt om op te schilderen (!). De geborduurde zakken werden tijdens een grote verkooptentoonstelling in 1923 in Brussel van de hand gedaan ten behoeve van het Werk van de Oorlogswezen. De versierde items zaktten willens en wetens weg in de vergetelheid.

In de Meern, op de bijeenkomst van de WFA Nederland, kwamen ze tot ieders verrassing als aspect van WO I tevoorschijn. ●

Dank u wel Canada, Het 14-18 Boek van Daniël Vanacker, 2006.

Noten

1. De website www.belgianfloursacks.com bevat de resultaten van mijn onderzoek.
2. Het reisverhaal van de Kansas bloemzakken, geborduurd in het Belgische Limburg, is volledig te vinden in het blog *Retour Kansas-Limburg in zeven etappes*. www.belgianfloursacks.com
3. Saunders, N. J., *Bodies of Metal, Shells of Memory: 'Trench Art', and the Great War Re-cycled*. SAGE Publications, Journal of Material Culture, 2000; 5; 43-67.
4. Nath, G., *Brood willen we hebben! Honger, sociale politiek en protest tijdens de Eerste Wereldoorlog in België*. Antwerpen: Manteau, 2013.
5. Djebabla-Brun, M., *Combattre avec les Vivres. L'effort de guerre alimentaire canadien en 1914-1918*. Quebec: Septentrion, 2015
6. Het door Duitsland bezette deel van Noord-Frankrijk werd vanaf voorjaar 1915 ook door de CRB met levensmiddelen bevoorrad.
7. Kittredge, Tracy B., *A History of the C.R.B., The History of The Commission*

Borduren van meelzakken voor Belgische krijgsgevangenen in Bergen, provincie Henegouwen, 1915, foto Musée de la Vie wallonne.

- for Relief in Belgium 1914-1917. London: Crowther & Goodman Limited, Printers.
8. De Schaepdrijver, S., *Shaping the Experience of Military Occupation: Ten Images*. In: Rossi-Schrimpf, Inga, Kollwelter, Laura, 14/18 - *Rupture or Continuity. Belgian Art around World War I*. Leuven: Leuven University Press, 2018, pagina's 43-58.
 9. St. Joseph News Press (St. Joseph, Missouri), 19 januari 1916
 10. De Keyzer, D., *Nieuwe meesters, magere tijden. Eten en drinken tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Van Halewyck, 2013
 11. Hoover Institution Library Archives, Gugenheim (Alice Aron) Papers coll. nr. 61012.
 12. Algemeen Rijksarchief, Archives de

la Guerre. CNSA/NHVC (I 446) 1117
Utilisation des Sacs Vides

13. Scholliers, P., *Oorlog en voeding: de invloed van de Eerste Wereldoorlog op het Belgische voedingspatroon, 1890-1940*. Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, elfde jaargang, nummer 1, februari 1985